

Богдан ЛИТВИН

Малі органи Львова

Досліджено історію походження малих недіючих органів Львова. Розглянуто можливості їх відновлення і використання.

Ключові слова: орган, проспект, клавіатура, в'єдлада, трактур, регістр, різьба.

До Другої світової війни Львів був відомим центром органобудування і органної музики: в місті працювало 5 органних фабрик і було більше 40 діючих органів. Та після остаточного утвердження в Західній Україні радянської влади більша частина цих унікальних музичних інструментів була знищена в той чи інший спосіб. На сьогоднішній день у Львові залишилися чотири діючі органи (в Кафедральному Латинському соборі, костелі св. Антонія, Будинку органної та камерної музики і Львівському музеї історії релігії) та три великі недіючі (в колишньому костелі Єзуїтів, колишньому костелі Бернардинів та в концертному залі Львівської філармонії). Про історію цих великих львівських органів автором вже було написано¹. Тепер мова піде про три найменші органи нашого міста – надзвичайно цікаві і малодосліджені.

Перший із них – малий орган Латинського Кафедрального собору. Відвідувачі римо-католицького костелу Успіння Пресвятої Богородиці часто звертають увагу на невеликий дерев'яний об'єкт, котрий розміщений недалеко від вівтаря – на лівій (північній) стіні собору (Фото 1). Вгорі на консолях знаходиться малий орган Катедрі – т. зв. «малий хор», який призначався для супроводу хору у вівтарі під час богослужінь. Фасад цього інструмента виконано в готичному, чи, правильніше, псевдоготичному стилі і збережений він настільки добре, що виглядає як діючий орган. Дослідити внутрішній стан «малого хору» непросто, так як потрапити всередину цього органа можна лише через ризницю костелу. Згідно із даними львівського дослідника органів Сергія Каліберди, цей орган-позитив був побудований близько 1870 року фірмою Романа Духенського². Орган мав шість регістрів. Зараз для гри інструмент не використовується. Його неодноразово обстежували, щоб визначити можливість відновлення. Проте реставрація «малого хору» потребує значних коштів і є недоцільною, оскільки в римо-католицькій Катедрі функціонує великий кондиційний інструмент, а тому малий орган може викликати хіба що історичний чи естетичний інтерес відвідувачів.

Фото 1

Два інші органи, про які піде мова, є у Львівському історичному музеї. Один орган – з міста Скальник – розміщений в експозиції відділу давньої історії України на четвертому поверсі будинку на площі Ринок, 24, а другий – знаходиться у фондах Львівського історичного музею на третьому поверсі Палацу Корнякта. Цей орган з міста Скальник потрапив до збірки музичних інструментів ЛІМ з колекції Владислава Лозинського. Про це свідчить марка-наклейка, якою він позначав всі свої експонати, з написом «L69/VIII». В. Лозинський був відомим істориком, меценатом, колекціонером, автором багатьох книг з історії мистецтва. Понад 30 років він збирав свою власну мистецьку колекцію, яка після його смерті в 1913 році була розділена поміж міськими музеями.

Незважаючи на те, що орган з міста Скальник вже майже 100 років знаходиться у Львівському історичному музеї, до цього часу цей унікальний експонат не був серйозно досліджений і фахово описаний. На жаль, немає детальної інформації про цей інструмент, який потрапив до музею зі старих фондів, сформованих в довоєнний період. Записи в інвентарних книгах, зроблені в радянські часи, просто вражають сучасних музейників. Так, в

інвентарній книзі «Художнє дерево» 29.01.1982 року про експонат під номером «ХД427» було задокументовано наступну інформацію (орфографія і пунктуація збережені): «Органка XVII ст. кімнатна форми скриньки. З 2-ма металевими ручками по боках з лицевої сторони клавіші, над ними на дошці зображена олійними фарбами сцену: жінки на фоні краєвиду в рамі червоного кольору. Оздоба: на кутах чотири різьблені людські погруддя (герми); вгорі різьба – позолочені. Внизу під органкою скрині з міхом і шкіряними пасками для надування. Наверху скляна габлота інв. № 69. Органка 55 x 83 x 45 см, скриня з міхом 90 x 105 x 68 см, габлот 58 x 160 см. Стан збереження – бракує клавіша».

Вже згаданий львівський дослідник-аматор органів Сергій Каліберда в газеті «Поступ» і на своїй інтернет-сторінці «organu@organu.lviv.ua» подає свій опис органа з міста Скальник: «Орган складається з двох частин: в нижній частині містяться міхи і педальний повітряний механізм. Корпус верхньої частини, з клавіатурою та системою труб, виконаний в червоних кольорах, розкішно декорований позолотою, розписом і полакований, на кутах вирізьблені атланти та каріатиди. Бічні сцени також різьблені, з п'ятьма гербами. Напевно, це фамільні герби тих родин, які володіли органом. Над клавіатурою – образ на полотні сцени пастирської: групи танцюючих дівчат, що грають на лютні, арфі, флейті та пузоні, посередині між тими групами Орфей на скелі, збоку – крайобраз з виглядом міста й руїни замку. Клавіатура дерев'яна, має 55 клавіш (4,5 октави), але клавіші зменшеної величини³. Орган має шість регістрів: три металеві лабіальні труби, одна з яких розміщується на проспекті, ще дві – дво- і трирядна мікстура, і три дерев'яні з квадратною мензурою в 2 і 1 фут. Такі параметри регістрів свідчать, що це був кімнатний, сімейний орган. Механічна трактура і невеликий розмір труб вказують на те, що на органі можна було виконувати швидкі, віртуозні твори»⁴.

В січні–лютому 2013 року автор проводив детальне обстеження органів Львівського історичного музею разом з відомим львівським органістом і єдиним в Україні органним майстром Віталієм Миколайовичем Півновим. В результаті дослідження органа з міста Скальник ми виявили, що значна частина інформації про цей інструмент, наведена вище, не відповідає дійсності. Насамперед, фактичні розміри цього експоната є такі: нижня частина має ширину 102 см, висоту 90 см і глибину 68 см, верхня частина відповідно 90 x 54 x 48 см. Крім того, клавіатура органа має не 55, а 45 клавіш (неповні 4 октави), щоправда одна клавіша відсутня. Що ж стосується внутрішніх частин інструмента, то в нижній скрині справді містяться два міхи, але там немає ніякого «педального повітряного механізму», про який

пише С. Каліберда! Повітря подається до труб за допомогою двох шкіряних ременів, прикріплених до міхів, котрі виходять назовні через дві щілини в боковій стінці нижньої скрині органа. Цими ременями помічник органіста (кальканте) почергово піднімав і опускав міхи і вони нагнітали повітря через повітрепровід до труб (Фото 2). Щодо опису труб теж є декілька зауважень. По-перше, всі труби (і дерев'яні, і металеві) в органі зі Скальника є лабіальними (від лат. labial – губа), тобто звук у трубі виникає від повітря, яке розсікається на гострому внутрішньому ребрі труби і заставляє коливатися стовп повітря; крім лабіальних ще бувають язичкові труби. По-друге, дерев'яні труби не можуть бути з квадратною мензурою», так як мензура (від лат. mensura – міра) це є певна пропорція, співвідношення між довжиною і шириною труби; всі металеві труби в органах мають круглий переріз, а всі дерев'яні труби – квадратний переріз. По-третє, найдовші дерев'яні труби є з довжиною робочої частини в 122 см, тобто 4 фути (а не 2, як зазначає С. Каліберда), а враховуючи, що вони обладнані заглушками, то можуть звучати як низькі 8-футові труби і тому на цьому органі навряд чи «можна було виконувати швидкі, віртуозні твори», тим більше, що

Фото 2

Фото 3

механічна трактурa (від нім. *trakt* – шлях, дорога) тобто система передачі руху від натискання клавiш до звуковидобувних елементів, яка забезпечує доступ повітря від нагнітаючого механізму до труб, на відміну від сучасної електромеханічної трактури, вимагає від органіста довшого часу утримання натисненої клавiші і більших зусиль.

Стосовно фахового опису зовнішнього вигляду органа з міста Скальник, то в книзі «*Katalog zbiorów Władysława Łoźinskiego we Lwowie*» зберігся високопрофесійний опис цього експоната, зроблений самим В. Лозинським чи кимось з його працівників, який всього лише треба перекласти правильно з польської мови. На сторінці 167 про експонат № 757 читаємо: «Органчик кімнатний у формі скрині червоного кольору оздоблений золотистою різьбою. Передня стінка скрині заповнена цинковими трубами, частково майстерно гравірованими, які розділені на три поля за допомогою двох вертикальних дощок, пофарбованих зеленим кольором, на котрих посередині поміщені крилаті голівки в позолоченій різьбі (Фото 3). Обидві бокові стінки заповнені ажурно різьбленими позолоченими полями у вигляді щитів з п'ятьма гербами: посередині на головному місці герб Простріл, над ним Юна, під ним Три Труби, зліва Рола, справа Топор. Задня стінка з клавiатурою вміщає картину на тканині із зображенням сцени

міфологічно-пасторальної: на тлі краєвиду з видом міста і руїн замку, зліва четверо танцюючих дівчат, справа група з чотирьох дівчат, що грають на лютні, флейті, арфі та трубі; посередині Орфей, який сидить на скелі з лютнею в руці, біля нього герб Простріл (фото 4). Верх органа до половини відкривається, оздоблений чотирма полями, на котрих поміщені в золотій різьбі хлопчики (путті), які б'ють у барабани і дують в пузони. Сам корпус скрині оздоблений золотистою різьбою з рослинним орнаментом; по чотирьох його кутах – каріатиди і атланти з мальованими лицами. По боках – великі залізні ручки, виконані художньою ковкою. Клавіатура дерев'яна. Органчик розміщений на більшій простій скрині, в якій знаходяться міхи, котрі урухомлюються за допомогою ременів»⁵. Тут же можна дізнатися про диспозицію органа, тобто які регістри він має (регістр – це група труб (голос) одного тембру, що охоплює весь або частину звуковисотного діапазону): «flet major, flet minor, repetusya, oktawa, kwinta і gruncsural», а також про те, що в пасторальній сценці використовувались ляльки, котрі рухалися на фоні краєвиду за допомогою дротиків.

Однак і в цьому описі є деякі неточності: металеві труби в органі зі Скальника виконані не з цинку, а відлиті зі сплаву олова і свинцю. Щодо атлантів та каріатид, які прикрашають кути корпусу, то в іншому описі, вміщеному в книзі «Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w

Фото 4

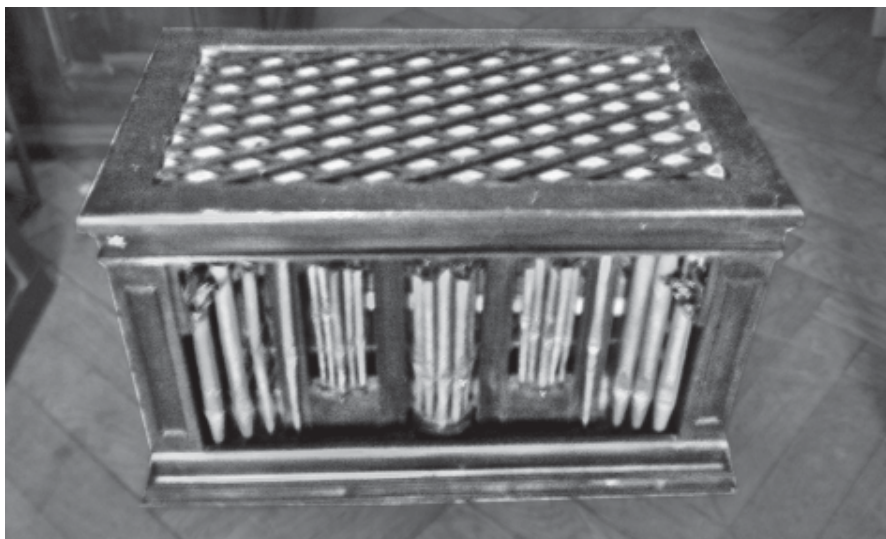

Фото 5

г. 1894» на сторінці 134 ці фігури називають «каріатидами чоловічими і жіночими»⁶.

Немає повної ясності і відносно датування кімнатного органа з міста Скальник. Так, С. Каліберда, посилаючись на польського дослідника органів Єжи Голоса, вважає, що орган цей було виготовлено близько 1650 року. Таку ж інформацію ми можемо знайти в путівнику, виданому в 2008 році Львівським історичним музеєм⁷. В. Лозинський датував цей експонат зі своєї збірки кінцем XVII ст. Та деякі львівські мистецтвознавці приримуються думки, що різьба, якою оздоблено корпус органа, а також картина над клавіатурою, можуть відноситися до епохи пізнього бароко, тобто кінця XVIII ст. Можливо, питання про час створення органа з міста Скальник вдасться прояснити за допомогою точного датування герба Простріл, над яким вже працюють наукові працівники ЛІМ.

На відміну від органа з міста Скальник, другий орган Львівського історичного музею не такий атракційний, не так багато декорований і, напевно, тому знаходиться не в експозиції, а в запасниках музею на Площі Ринок, 6. Відомостей про цей орган зовсім мало. З інвентарних книг можна лише дізнатися, що потрапив він в ЛІМ «з фондів музею до 1941 року», а також прочитати наступний опис експоната за № «ХД 428» (орфографія і пунктуація повністю збережені): «Органка кімнатна. Складається з двох частин 1) нижньої скрині прямокутної форми для міхів,

що подають повітря до труб. По боках по дві ручки-кілечка. 2) Верхньої скрині трохи меншого розміру, внизу якої ряд клавівів, що знаходяться у заглибленому стані ніші. Декор: кришка, боковини мають ажурно-різьблені фільонки рослинного характеру орнаментом. На боках по дві декоративні бронзові накладки з металевими ручками. Висота 130, ширина 94 см, глибина 60 см. Стан збереження: пошкоджений часом: механізм несправний, клавівів дуже знищені».

Після ретельного обстеження цього музичного інструмента можна стверджувати наступне: за конструкцією даний орган цілком тотожний органу з міста Скальник. Нижня його частина має ширину 95 см, глибину 61 см, висоту 78 см, а верхня частина відповідно 81 x 50 x 50 см (фото 5). В нижній частині знаходяться два міхи зі шкіри з прикріпленими до них двома шкіряними ремнями і повітрепровід, що подає повітря від міхів до верхньої частини органа. Там повітря під тиском потрапляє до віндлади (від нім. Windladen – ящики для вітру), тобто до розподільчого механізму, який подає повітря до регістрів. Віндлада в цьому органі, як і в органі зі Скальника, зроблена за системою «шлейфлада» (від нім. Schleif – лінійка), тобто вмикання і вимикання регістрів здійснюється за допомогою дерев'яної планки, яка подає або перекидає повітря до певного регістра. Регістрів в цьому органі є 5: три дерев'яних, одна металева подвійна мікстура (від лат. *mixtura* – змішування, поєднання; регістр, який при натисканні однієї клавівів

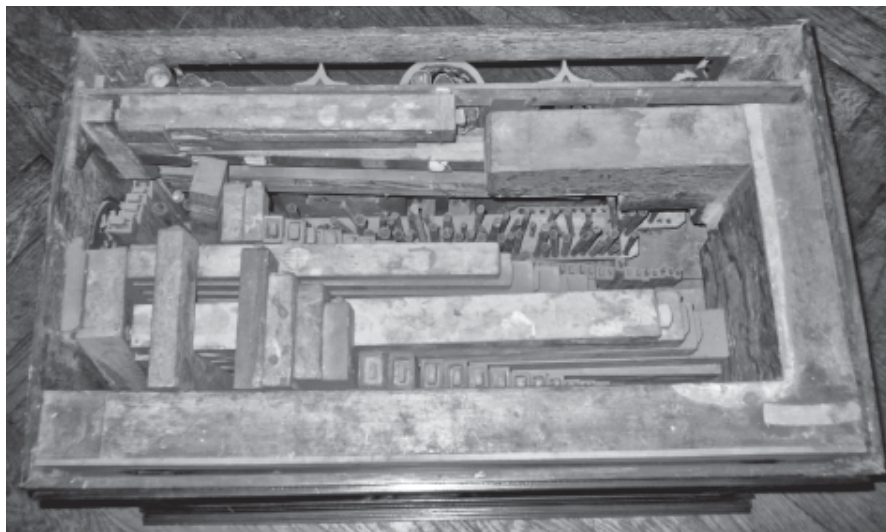

Фото 6

дає акорд з двох–трьох труб) і один змішаний, який складається з 23-х металевих труб, розміщених на проспекті і 22-х дерев'яних труб, розташованих всередині корпусу органу. Найдовші дерев'яні труби досягають довжини 150 см, тому вони були виготовлені П-подібною і Г-подібною форми, щоби їх можна було помістити всередині корпусу органу і розміщені вони не вертикально, а горизонтально (фото 6). Клавіш в органі так само 45 штук, вони дерев'яні, щоправда п'ять клавіш втрачено. Всі дерев'яні труби органу збереглися дуже добре, лише деякі з них потребують реставрації; металеві труби є майже всі (відсутні біля десятка найменших). Тому органний майстер В. Півнов вважає, що якщо цей орган передати для детального вивчення і реставрації до Львівського музею історії релігії, то він цілком може зазвучати.

Що стосується датування даного експоната, то воно може бути лише приблизним: система шлейфлада застосовувалася в органах як в XVII, так і в XIX століттях. Щодо декоративної різьби на стінках органу, то на думку мистецтвознавців, вона швидше за все може датуватися XIX ст. Одним словом, обидва органи історичного музею потребують подальшого дослідження. Крім того, в каталозі збірки В. Лозинського зберігся опис ще одного кімнатного органу XVII ст. за № 756. Цікаво, чи зберігся він до нашого часу і де зараз перебуває?

¹ Литвин Б. Найбільші недіючі органи Львова: історія, сучасний стан і перспективи / Богдан Литвин // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Книга 2. – Львів: Логос, 2012. – С. 574–581.

² [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.organy.lviv.ua.

³ Там же.

⁴ Каліберда С. Органи Львова. Історія і сучасність / Сергій Каліберда // Газета «Поступ». – 2000. – 22 лютого.

⁵ Katalog zborów Władysława Lozinskiego we Lwowie. We Lwowie. Nakładem autora. Z drukarni Władysława Lozinskiego. 1897 – 1919.

⁶ Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894. We Lwowie. Nakładem dyrekcji powszechniej wystawy krajowej. – 1894. – 167 s.

⁷ Львівський історичний музей. Відділи археології і давньої історії України. Путівник. Львів: Новий час, 2008. – 32 с.

SUMMARY

Bogdan Lytvyn

Small bodies of of Lviv

Discovered the history of the provenance of small non operated organs of the Lwiv. The issue of the article is the probability of restoration of it.

Keywords: organ, keypad, prospect, windbox, register, carving.